

4 | μυθιστόρημα

Βιβλιοδρόμιο

30 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2021 - 2 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 2022

ΓΛΩΣΣΙΔΙΑ

ΤΟΥ ΑΝΔΡΕΑ ΠΑΠΠΑ

Ο Τζούρτζης και ο Σαλιβουρής

Συνεχίζοντας την τοπωνυμική περιήγηση στην Αθήνα, αξίζει νομίζω να αναφερθώ σε ορισμένους δρόμους που παρουσιάζουν γλωσσικό ενδιαφέρον, της μιας ή της άλλης μορφής.

Η οδός Καλλιδρόμιου λοιπόν, γνωστή εκτός των άλλων και ως τόπος συνάντησης Νεοπολιτών (όχι Ναπολιτάνων), Εξαρχειωτών και άλλων Κεντροαθηναίων στην εκεί λαϊκή κάθε Σάββατο, οφείλει το όνομά της στο όρος Καλλιδρόμο της ανατολικής Στερέας. Επομένως, το Καλλιδρόμιου είναι προφανώς φάτσα, αφού πρόκειται για το Καλλιδρόμο (γενική: του Καλλιδρόμου) και όχι για το Καλλιρόμιο, ώστε να δικαιολογείται η γενική Καλλιδρόμιου. Κατά τα άλλα, βέβαια, το έχουμε πει: το χρονίως κοινολεκτούμενο απολαμβάνεται.

Ενδιαφέρον έχει επίσης, από άποψη ονοματοδοσίας, η οδός Ροστοβίου, εκεί περίπου όπου βρίσκεται ο σταθμός «Κατεχάκη» του μετρό. Το όνομά της, λοιπόν, η εν λόγω οδός το οφείλει στο Ροστόβ ή Ροστόφ, πόλη της νοτιοδυτικής Ρωσίας επί του ποταμού Ντον, με ιστορία ως προς την εκεί παρουσία ελληνικού στοιχείου. Αλλωστε, ακόμα και σήμερα, εκεί έχει την έδρα των επιχειρήσεών του, αν δεν κάνω λάθος, ο Ιβάν Σαββίδης, ισχυρός οικονομικός, ποδοσφαιρικός και μιντιακός παράγοντας. Διόλου τυχαία, επίσης, η οδός Ροστοβίου βρίσκεται στην περιοχή που λεγόταν παλαιότερα Ελληνοράσων, αφού εκεί είχαν εγκατασταθεί συμπατριώτες μας επαναπατριμένοι από τη Ρωσία, νομίζω κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Από παλαιότερες αφηγήσεις έχω ακούσει να γίνεται λόγος για την οδό Σαλιβουρή, η οποία δεν έχω καταφέρει να εντοπίσω πού ακριβώς βρισκόταν πριν προφανώς μετονομαστεί (κάπου στο κέντρο της Αθήνας ήταν πάντως). Η ονομασία της, λοιπόν, δεν ήταν παρά εξελληνισμένη εκδοχή του ονόματος του Ρόμπερτ Άρθουρ Τάλμποτ Γκασκίν-Σέσιλ, μαρκησίου του Σάλσμπερι (Salisbury), τρεις φορές πρωθυπουργού της Μεγάλης Βρετανίας στα τέλη του 19ου αιώνα. Ευπρόσδεκτη και κάθε υπόδειξη, βέβαια, σχετικά με το πού βρισκόταν η οδός Σαλιβουρή (ή μίπως Σαλιβουρή).

Και αφού περί Βρετανών ο λόγος, ένας ακόμα δρόμος που παρουσιάζει γλωσσικό ενδιαφέρον είναι η οδός Τζωρτζ, στις παρυφές της πλατείας Κάνιγγος (άλλος τολμρός εξελληνισμός αυτός, όπως και η οδός Γιάδστωνος). Σε διάφορες πηγές συναντάμε επίσης για το ίδιο πρόσωπο τύπους όπως Τζουρτζ, Τζουρτζής ή και Τσουρτζής. Πρόκειται, βέβαια, για τον βρετανό φιλέλληνα Richard Church, έμπειρο στρατιωτικό, με σημαντικό ρόλο τόσο στα ύστερα της Επανάστασης του 1821 όσο και στα μετειαπαναστατικά χρόνια, του οποίου ωστόσο το όνομα προφέρεται στα αγγλικά Τσερτς (όπως η εκκλήσις).

Εμμηνος ρήση

Το νόημα της ζωής είναι... η ζωή.

Πίνακας του Αλεξάντρ Ες, 1842. Ο Αλέγιος Α' Κομνηνός υποδέχεται το 1097 τον γάλλο ιππότη Godefroy de Bouillon, μετά τη

Ισίδωρος Ζουργός

Ένας αντιγραφείας στην αυλή των Κομνηνών

Η χρήση της «Αλεξιάδας» της Άννας Κομνηνής ως ιστορικής πηγής στο μυθιστόρημα «Περί της εαυτού ψυχής», που καλύπτει την περίοδο 1072 - 1144 μ.Χ.

ΓΡΑΦΕΙ Ο ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΣΧΑΛΗΣ

Τρία προσφυγίσουλα από το Δουρίλιο (σημ. Εσκίσεχρ) διαφεύγουν από τους επελαύνοντες Σελτζούκους μετά τη συντριβή των Βυζαντινών στη μάχη του Μαντζικέρτ (1071) και φτάνουν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Σταυράκιος (στο εξής Σ.) Κλαδάς, που είναι ο κεντρικός ήρωας και αφηγητής, μαθαίνει την τέχνη του αντιγραφέα χειρογράφων στην περίπτωση μονή Στουδίου, ο Θεοφύλακτος γίνεται στρατιωτικός, και ο Ιωάννης μοναχός. Ο Θεοφύλακτος φτάνει στον βαθμό του χιάρχου αλλά εμπλέκεται σε συνωμοσία κατά του αυτοκράτορα Αλέξιου Α' Κομνηνού (1081-1118), φυλακίζεται και βγαίνει από τη φυλακή λεπρός. Ο Ιωάννης γίνεται ηγουμένος μονής αλλά παραιτείται. Ο Σ. προσφέρει τις υπηρεσίες του σε διάφορες περιοχές του ελλαδικού βυζαντινού χώρου (Καστοριά, Βέροια, Σέρβια, Κίτρος, Θεσσαλονίκη) και τελι-

κά επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη. Εκδηλώνει αδιάλειπτο ενδιαφέρον για τα αδέρφια του, και μάλιστα υφίσταται τις συνέπειες της απόπειρας δωροδοκίας καθώς επιχειρεί να βοηθήσει τον φυλακισμένο Θεοφύλακτο.

Οι ιδιαίτερες δεξιότητες του Σ., στις οποίες συγκατάλεγει η ταχυγραφία, είναι το κλειδί που του επιτρέπει να κάνει υψηλές γνωριμίες. Πέρα από τις ιδιωτικές συναντήσεις με τον παρατηθέντα αυτοκράτορα Μιχαήλ Ζ' Δούκα (1071-1078), ο Σ. υπηρετεί τον Αλέξιο Α' πρώτα στην Καστοριά και αργότερα ως βασιλικός νοτάριος, και τον Ιωάννη Β' Κομνηνό (1118-1143) ως αναπληρωτής λογοθέτης των σεκρέτων. Τα τρία αδέρφια τελειώνουν τον βίο τους μαζί, όπως ξεκίνησαν, σε ένα μικρό ψαροχώρι κοντά στη Σηλυβρία της σημερινής Ανατολικής Θράκης, από όπου ο Σ. αφηγείται τον περιπετειώδη βίο τους. Αυτή είναι εν συντομία η υπόθεση του μυθιστορήματός του Ισίδωρου Ζουργού *Περί της εαυτού ψυχής*.

Στις αυτοκρατορικές γνωριμίες του Σ. περιλαμβάνεται και η πορφυρογέννητη Άννα Κομνηνή, θυγατέρα του Αλέξιου Α'

και συγγραφέας της αριστουργηματικής *Αλεξιάδας*, η οποία δεν εξιστορεί μόνο «τις πράξεις» του πατέρα της αλλά και του Ιωάννη και του Μανουήλ Α' Κομνηνού (1143-1180), μέχρι που ο θάνατός της το 1148 διακόπτει τη συγγραφή. Ο Ζουργός χρησιμοποιεί την *Αλεξιάδα* ως ιστορική πηγή για την περίοδο που καλύπτει το μυθιστόρημά του (1072-1144) και διαπλέκεται μαζί της σε μυθιστοριογραφικό επίπεδο.

Η Άννα στέλνει έναν άνθρωπό της για να ζητήσει από τον Σ. περισσότερες πληροφορίες για την ανακατάληψη της Καστοριάς από τον Αλέξιο, της οποίας ο Σ. υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας. Πριν από τα «περιεχόμενα» του βιβλίου ο Ζουργός παραθέτει ένα απόσπασμα από το μυθιστόρημα της Μάρως Δούκας *Ένας σκούφος από πορφύρα* (1995), όπου «ένας άσημος παλατιανός, αποσυρμένος στη Σινόπη του Πόντου [ψαράς στον Πόντο], ξαναθυμάται, έμπλεος δέους, τα περασμένα», δηλαδή την τρικυμιώδη βασιλεία του Αλέξιου. Όπως η Δούκα αναλαμβάνει το πρότυπο της Άννας, το ίδιο κάνει και ο Ζουργός. Το θέμα της συγγραφικής μνήμης, που διατρέχει όλες σχεδόν τις παρεμβάσεις του αφηγητή, ανακαλεί τον «πρόλογο» της Μάρως Δούκας και εκκρίστιανίζει το προίμιο της *Αλεξιάδας*, το οποίο συνεχίζει, σε ύφος εντελώς προσωπικό και μοναδικό, την ιστοριογραφική παράδοση που ξεκινά με τον Ηρόδοτο. Την ιδέα και το θέμα της

μυθιστόρημα

5

ν Α' Σταυροφορία

μά της, όμως, η εποχή των Κομνηνών είναι εποχή ανασύσταξης των δυνάμεων του Βυζαντίου, ενώ παρατηρείται μεγάλη άνθιση των γραμμάτων, αναβιώνουν γραμματειακά είδη της αρχαιότητας και εμφανίζονται πρόδρομες μορφές της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

Μυθοπλασία και ιστορία

Όσον αφορά τα ιστορικά πρόσωπα και πράγματα, και τον δημόσιο και ιδιωτικό βίο των Βυζαντινών στην περίοδο κατά την οποία εκτυλίσσεται το μυθιστόρημα, είναι εμφανής ο μόχθος που κατέβαλε ο Ζουργός για να αποτυπώσει την ατμόσφαιρα της εποχής. Από αυτή τη σκοπιά το συνιστά ανεπιφύλακτα σε όσους ενδιαφέρονται να ενημερωθούν με ευχάριστο τρόπο για την εποχή των Κομνηνών. Ο τρόπος όμως που ο συγγραφέας «έδωσε» τη μυθοπλασία με την ιστορία δεν είναι πάντοτε ικανοποιητικός.

Θα αναφερθώ σε τέσσερα σημεία, κάνοντας αρχή από τα παρακάτω λόγια του αφηγητή: «[...] βρεθήκαμε τρία αδέρφια πλάνητες στον ωκεανό του χρόνου, με σημαδούρες τα ίχνη τριών αυτοκρατορών. Τρεις οι γιοι του Αλέξανδρου Κλαδά και τρεις οι Κομνηνοί. Εμείς ήμασταν αδέρφια, εκείνοι παππούς, πατέρας, γιος. Εκείνοι έζησαν και ζουν περισσότερο βίον, εμείς μένουμε χωμένοι στην έκλειψη της σελήνης, αθόρυβοι κι ασήμαντοι» (731). Από όσα ανέφερα παραπάνω προκύπτει ότι τουλάχιστον ο Σ. και ο Θεοφύλακτος κάθε άλλο παρά ως «αθόρυβοι και ασήμαντοι» παρουσιάζονται στο μυθιστόρημα και ο Σ. παρουσιάζεται τόσο σημαντικός, ώστε η Άννα Κομνηνή να «υπολογίζει» σ' αυτόν στη γνωστή συνωμοσία της κατά του διαδόχου Ιωάννη!

Η αναφορά στα «τρία αδέρφια πλάνητες στον ωκεανό του χρόνου» υπαινίσσεται την ιστορία με το χειρόγραφο που Πυθέα του Μασσαλιώτη *Περί Ωκεανού*, που τάχα ανευρίσκει την εποχή που ο Σ. μαθητεύει στη μονή Στουδίου και του το δίνουν να το αντιγράψει. Ο Ζουργός επιχείρησε να καταστήσει τις «περιπέτειες» του χειρογράφου μεταφορικό ανάλογο του βίου του Σ., αλλά ο τρόπος που το έκανε προκαλεί σύγχυση στον αναγνώστη. Ο Σ. αρχικά ταυτίζεται με τον Πυθέα που εξερευνά νέους κόσμους αλλά αργότερα αλλάζει γνώμη. Κλέβει το χειρόγραφο για να το πάει στον Μιχαήλ Ψελλό, που του είχε δηλώσει ότι «θα σκότωνε» για να το αποκτήσει και τον είχε παροτρύνει να το κλέψει, αλλά φτάνοντας στο σπίτι ανακαλύπτει ότι ο «ύπατος των φιλοσόφων» έχει μόλις πεθάνει (ο χρόνος θανάτου του Ψελλού αποτελεί αντικείμενο φιλόλογικής διαμάχης και ο Ζουργός το εκμεταλλεύεται δημιουργικά). Το πανδοχείο της Κωνσταντινούπολης, όπου έχει καταλύσει ο Σ., παίρνει φωτιά και αυτός πιστεύει ότι το χειρόγραφο κάρηκε: όμως αργότερα επανεμφανίζεται προερχόμενο από την Ανατολή – κάτι που ο Σ. αποδίδει στον Άγιο Δημήτριο – αλλά εξαφανίζεται και πάλι, γιατί ο Σ. δεν έχει τα χρήματα να το αγοράσει: αργότερα μαθαίνουμε ότι το είχε κλέψει ο μοναχός Χαρίτωνας και όταν τελικά ο δέκαρχος Λουκάς –που μισεί τον Σ., τον είχε προδώσει στο παρελθόν και τώρα θα προκαλέσει την απομάκρυνσή του από το παλάτι για απόπειρα δωροδοκίας– τον κατηγορεί ότι «έκλεψε το πολυτιμότερο χειρόγραφο και χάθηκε», δεν τον καταγγέλλει γι' αυτό το συντελεσμένο και πολύ χειρότερο έγκλημα!

Ο Μιχαήλ Ψελλός είναι ο σημαντικότερος λόγιος με τον οποίο γνωρίζεται ο Σ., αλλά ο Ζουργός «αναλύει» αυτή τη σπουδαία γνωριμία στην ατυχή ιστορία του χειρογράφου του Πυθέα και τον

χρησιμοποιεί κυρίως ως «γέφυρα» για τις γνωριμίες που θα κάνει ο Σ. στην Κατοχή. Η ενασχόληση του Ψελλού με το αρχαίο μυθιστόρημα, το οποίο αναβιώνει στα χρόνια των Κομνηνών, είναι ένα θέμα που προσφέρεται για μυθιστοριογραφικό στοχασμό. Ο Ζουργός το γνωρίζει αλλά το κατασπατάλα σε επιδείξεις λογιότητας (χαρακτήρες που απαγγέλλουν αποσπάσματα από τα *Αιθιοπικά* του Ηλιόδωρου), οι οποίες επιπλέον στερούνται αληθοφάνειας (η Θεολένια υφάνει στον αργαλειό την ιστορία της Χαρίκλειας και του Θεογέννη, ωσάν να ήταν τάχα πρόαγγελος της σχέσης της με τον Σ.).

Κλείνω με τον τίτλο *Περί της εαυτού ψυχής*, που θεωρητικά αποτελεί τον συννεκτικό ιδεολογικό ιστό της αφήγησης. Στο μυθιστόρημα αφηθούν οι αναφορές στην ψυχή (του αφηγητή ή άλλων χαρακτήρων), ενώ μνημονεύονται έργα *Περί ψυχής* και ο Σ. αντιγράφει το *Περί ψυχής* του Αριστοτέλη. Αλλά όλα αυτά είναι σκόρπια και δεν νοηματοδοτούν με συνέπεια την αφήγηση. Το γεγονός ότι η μεγαλύτερη υπηρεσία που προσφέρει στον Αλέξιο είναι να στείλει στον θάνατο, χάρη στα πρακτικά που κρατεί κρυμμένος, τον αιρετικό μοναχό Βασίλειο δεν αφήνει τα ίχνη της στην ψυχή του αντίθετα του αποκομίζει την εύνοια της Άννας Κομνηνής. Αλλιώς ο Σ. δεν αποχωρεί από το παλάτι διότι υπάκουσε στα αιτήματα της ψυχής του, αλλά διότι έχει πια περάσει ο καιρός και η ηλικία του. Στο τελευταίο κεφάλαιο ο αφηγητής δεν διαθέτει χώρο στην ψυχή του αλλά μόνο στους νεκρούς αδελφούς του, με τους οποίους έχει ταυτιστεί πλήρως: στα

χέρια του έχει εμφανιστεί η λέπρα του Θεοφύλακτου και μέσα του έχει κλείσει το «φως» του Ιωάννη.

Ο Ισίδωρος Ζουργός είναι καλός αφηγητής, οι περιγραφές του διαθέτουν ζωτικότητα και παραστατικότητα και η γλώσσα του αξιοποιεί στοιχεία της εποχής. Η κατασκευή του ιστορικού υποβάθρου του βιβλίου και η ανάληψη του δημόσιου και ιδιωτικού βίου των Βυζαντινών είναι στέρεα τεκμηριωμένες. Η επιλογή ως κεντρικού ήρωα ενός αντιγραφέα είναι πρόσφορη από μυθιστοριογραφική άποψη και αξιοποιείται με επιτυχία: το ίδιο και ο δεσμός με τους δύο αδελφούς του, τον μονακό και τον στρατιωτικό. Και τα δύο στοιχεία προωθούν την αφήγηση με τρόπο φυσικό και πιστευτό. Κάποιες αδυναμίες που επισήμανα είναι εν πολλοίς συνέπεια της μεγάλης έκτασης του μυθιστορήματος. Θα ήταν ίσως προτιμότερο ένα μικρότερο μυθιστόρημα με σφιχτότερη πλοκή και μεγαλύτερη εμβάθυνση, τέτοια που να προσφέρει στον συγγραφέα και στον αναγνώστη περισσότερες ευκαιρίες για δεύτερο και τρίτο επίπεδο ανάγνωσης. Βέβαια, ο πειρασμός του μυθιστοριογράφου να εμπλουτίσει συνεχώς την αφήγηση με νέα επεισόδια παραμερίζοντας τη βαθύτερη συνοχή της είναι ακατανίκητος και έχει πίσω του μακρόχρονη και κοινή παράδοση.

Ο Μιχαήλ Πασαδάκης είναι ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ισίδωρος Ζουργός ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΑΥΤΟΥ ΨΥΧΗΣ

Εκδ. Πατάκη, σελ. 752 Τιμή: 22,20 ευρώ

IV

συγγραφής (μαζί με την απαραίτητη γραφική ύλη) προσφέρει στον 80χρονο πατέρα της η κόρη του Ανθούσα, επικαλούμενη το παράδειγμα της Άννας Κομνηνής: «Η Άννα, ξέρεις, άρχισε να γράφει ...» [...] «Εσύ πότε θα γράψεις;»

Το ιστορικό μυθιστόρημα του Ζουργού ανήκει στον τύπο που εισήγαγε στην Ελλάδα ο Στέφανος Ξένος με την *Ηρωίδα της Ελληνικής Επανάστασης* (γράφηκε το 1852-1855, δημοσιεύτηκε το 1861). Ο ήρωας ή οι ήρωες είναι πλασματικοί αλλά τα γεγονότα, τα πρόσωπα και το ιστορικό περιβάλλον είναι αληθινά και μάλιστα συνοδεύονται από πλούσια τεκμηρίωση (ο Ζουργός παραθέτει στο τέλος του μυθιστορήματος 5½ σελίδες από «Πηγές και σφειδές»). Ο πλασματικός πρωταγωνιστής προσφέρει απεριόριστη μυθιστοριογραφική ευελξία, ενώ αν είναι ιστορικό πρόσωπο ο χειρισμός είναι πιο απαιτητικός –εκτός αν η πρόθεση του συγγραφέα είναι να ξαναγράψει την ιστορία.

Στην περίοδο μετά το 1025 (θάνατος του Βασιλείου Β') και μέχρι το 1204 (Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους), η βυζαντινή επικράτεια σμικρύνεται σταδιακά. Η πίεση από τους Σελτζούκους στην Ανατολή (Μαντζικέρτ 1071, Μυριοκέφαλο 1176) και από τους Νορμανδούς στη Δύση και στην Ανατολή (κατακτήσεις εσαφών, παραχώρηση εμπορικών προνομίων, σταυροφορίες) προδιαγράφει τη μοίρα του Βυζαντίου. Στο μεγαλύτερο διάστημα

ΙΣΤΟΡΙΑ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

Γιατί ένα βιβλίο μπορεί να εξηγήσει τι συνέβη στον κόσμο και τι θα συμβεί στο μέλλον

1940
1941
2021
2022

Μεταφράση: Αλέκος Αντωνίου

Μεταφράση: Δρ Σπυρίδων Κατσούλης

Ύστερα από μερικά λεπτά, ο Τσάρτσιλ έσπασε τη σιωπή, λέγοντας, «Ποτέ στο πεδίο των ανθρώπινων συγκρούσεων δεν όφειλαν τόσο πολλά τόσο πολλοί σε τόσο λίγους».

Από τη Μέση Ανατολή και την Αυστραλία μέχρι τον φλεγόμενο Αιγαίο, ο Τιμ Μάρσαλ εξηγεί γιατί η Γεωγραφία ορίζει την Πολιτική των Εθνών.

διόπτρα
www.dioptra.gr

ΒΡΕΙΤΕ ΤΑ ΣΕ ΟΛΑ ΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ

fb yt ig tw
Ακολουθήστε μας!